

Breda MIHELIC

Maks Fabiani in dunajski urbanizem na prelomu 19. stoletja

Članek govori o novih konceptih v urbanizmu na prelomu 19. stoletja v 20. Predstavlja tri ključne osebnosti, arhitekta in urbaniste Camilla Sitteja, Otta Wagnerja in Maksa Fabianija, ki so odločilno zaznamovali urbanizem podonavske monarhije. Še posebej izpostavlja Maksa Fabianija, čigar delo je ozko povezano s popotresno rekonstrukcijo Ljubljane na koncu 19. in začetku 20. stoletja, vendar doslej morda njegov prispevek ni bil ustrezno ovrednoten in izpostavljen v kontekstu urbanistične zgodovine Avstro-ogrskega imperija.

KLJUČNE BESEDE: urbanizem, urbanistične teorije, arhitektura, 19./20. stoletje.

This article deals with new concepts in urban planning at the turn of the 19th century. It represents three key persons, all architects and urban planners: Camillo Sitte, Otto Wagner and Maks Fabiani. All three left an indelible mark on urban planning in the Habsburg Monarchy. In particular, it focuses on Maks Fabiani, whose work is closely related with the reconstruction of Ljubljana after the earthquake at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Even though Fabiani was one of the most distinguished and respected urban planners in Vienna, his contribution to the history and theory of urban planning was until now relatively overlooked and not stressed enough upon in the context of the urban history within the Austro-Hungarian Empire.

KEY WORDS: urban planning, urban planning theory, architecture, the turn of the 19th century.

1. Urbanizem na prelomu 19. stoletja: ideološko ozadje

V 19. in 20. stoletju sta se razvila dva modela prostorskih projekcij razvoja mest; F. Choay ju je v svoji knjigi *Urbanisme, utopies et réalités*^[1] poimenovala progresistični in kulturalistični model. Vsak od njiju je izoblikoval svoj koncept in predloge mestnega razvoja.

Progresistični model je izhajal iz idej utopičnega socializma prve polovice 19. stoletja, ki so jih zagovarjali misleci, kot npr. Robert Owen (1771–1858), Charles Fourier (1772–1837), Benjamin Richardson (1828–1896), Étienne Cabet (1788–1856) ali Pierre Joseph Proudhon (1809–1865). Na koncu 19. stoletja je progresistične ideje razvijal Otto Wagner (1841–1918) v svojem predlogu Velemesta (Die Grossstadt)^[2], v začetku 20. stoletja Tony Garnier (1869–1948) v projektu industrijskega mesta (Cité industrielle)^[3] in še pozneje, v dvajsetih letih 20. stoletja, mednarodno gibanje C.I.A.M. v predlogih funkcionalističnega mesta, ki ga je Le Corbusier (1887–1965) formuliral v Atenski listini^[4].

2. Progresizem Otta Wagnerja

Zagovorniki tega modela so izhajali iz koncepta univerzalnega človeka s točno določenimi potrebami. Verjeli so v prihodnost, v znanost in tehniko, v idejo napredka, ki naj bi po njihovem mnenju rešila vse probleme mest. Progresistične ideje se kažejo tako v njihovih predlogih funkcionalne organizacije mesta kot tudi njegove oblike. Progresisti predlagajo nov urbani red, ki bi bil primeren za katerokoli človeško družbo v kateremkoli času in v kateremkoli kraju. Temu redu ustrezajo tipsko stanovanje, neomejena mestna rast in urbana forma, ki se odpira v podeželje in je organizirana in razdeljena v skladu z osnovnimi urbanimi funkcijami (stanovanje, delo, rekreacija in promet). Progresistično mesto zavrača zgodovinsko dediščino in se ne ozira nanjo, ampak se podreja le zelo jasni logiki zakonov geometrije.

Otto Wagner je bil značilni predstavnik progresističnega urbanizma, kar dokazuje njegov esej Velemesto. Tudi on je verjel v univerzalnega človeka z univerzalnimi potrebami, ki so odločilne za organizacijo mesta in njegovo obliko. Prepričan je bil, da mora umetniško ustvarjanje izhajati iz potreb in značilnosti sodobnega časa, in to izrazil z znanim

sloganom: »*Artis sola domina necessitas*« (Samo potreba vlada umetnosti). To po njegovem mnenju pomeni, da univerzalnim potrebam ustrezajo univerzalna arhitekturna forma, anonimna arhitektura, uniformiranost na ravni mestnih okrožij in celo mesta kot celote. Kot primer je v svoji knjigi predstavil projekt 22. dunajskega okraja. Njegova urbanistična zasnova temelji na pravokotni mreži ulic, trgov in parkov, ki povezujejo monumentalno arhitekturo uniformiranih stanovanjskih stavb in javnih palač, obeliskov, spomenikov in fontan.

Za Wagnerja je bila edina prihodnost mesta razvijanje koncepta kompaktnega mesta, ki po njegovem mnenju ustreza tudi »modernim arhitekturnim formam«^[5]. Wagnerjev koncept Velemesta omogoča neomejeno mestno rast, a hkrati ne spodbuja suburbanizacije. Velemesto v njegovem predlogu sestavljajo avtonomna okrožja (Bezirk), ki so opremljena z vsemi potrebnimi službami in povezana med seboj z mrežo krožnih bulvarjev in radialnih avenij. Namesto tradicionalnega *zoninga* predlaga mešanje urbanih funkcij, kar med drugim zmanjšuje promet. Zagovarja torej koncept decentralizirane koncentracije, moderen koncept, ki je tudi zdaj v središču pozornosti teorije o trajnostnem razvoju mest. Verjel je, da je tako mogoče tudi morfologijo zgodovinskega mesta prilagoditi spremenjenim potrebam in pogojem velemesta.

Wagner je torej iznašel nekakšno modularno mesto, v katerem vsak modul oziroma mestna četrt živi svoje samostojno življenje in obenem deluje kot enakovreden element celotne urbane zgradbe.

3. Kulturalizem Camilla Sitteja

Drugi, kulturalistični ali konzervatorski model izvira iz del Johna Ruskina (1819–1900) in Williama Morrisa (1834–1896) in njunih kritik industrijskega mesta^[6]. Pravi izvor tega modela pa je treba iskati pri romantičnih piscih (Victor Hugo, Jules Michelet) in njihovi nostalgичni predstavi o »izgubljeni lepoti«, nanj pa so vplivale tudi zgodovinske in arheološke raziskave v 19. stoletju v Grčiji, Turčiji in Egiptu. V nasprotju s progresističnim mestom je kulturalistično mesto prostorsko omejeno in ločeno od okoliške neobljudene narave. Velikost kulturalističnega mesta je skromna, podobna srednjeveškim mestom. V notranjosti ni sledu o geometriji in prototipskih formah. Kulturalisti poudarjajo idejo o skupnosti in kolektivnem duhu in odločno nasprotujejo industrializaciji. Medtem ko sta pri progresistih higiena in funkcionalnost odločilni za kakovost mesta, je pozornost kulturalistov usmerjena predvsem

na estetiko. Po Ruskinovem mnenju industrijska družba ni sposobna ustvarjati lepote, pač pa razširja *grdoto*, ki jo je mogoče premagati le z vrnitvijo na koncept umetnosti, ki jo navdihuje srednji vek (Ruskin, 1848).

Najpomembnejša predstavnik kulturalističnega modela ob koncu 19. stoletja sta bila Ebenzar Howard (1850–1928) in Camillo Sitte (1843–1903). Prvi je odločilno vplival na urbanistično kulturo z idejo o vrtnih mestih, ki jo je razvil v knjigi *Jutri, mirna pot do resnične reforme*^[7], ki je izšla leta 1898. Njegove ideje o vrtnih mestih so na koncu stoletja še posebno odmevale in bile zlasti priljubljene v anglosaških deželah, kjer so veljale za najboljše zdravilo za prenaseljena in zatrpna mesta.

Camillo Sitte (1843–1903), avtor knjige *Umetnost graditve mest*^[8], ki je izšla leta 1889, pa je po drugi strani pomembno vplival na urbano kulturo srednje Evrope. Glede na to, da je bila tam urbanizacija počasnejša kot v zahodnoevropskih deželah, ideja o vrtnih mestih in dezurbanizaciji v srednji Evropi ni imela veliko zagovornikov.

Camillo Sitte, arhitekt in umetnostni zgodovinar po izobrazbi, se je zelo zanimal za zgodovino. To je dokazal v svoji knjigi z morfološko analizo srednjeveških in renesančnih mest in trgov. Sitte je menil, da je morfološki pristop nujen za razumevanje urbanizma in da lahko modernemu načrtovalcu pomaga najti rešitve za aktualne probleme graditve mest. Moderni urbanizem bi moral po njegovem prepričanju izpolniti tri osnovne pogoje, da bi bil uspešen: osvoboditi bi se moral načrtovanja tradicionalnih monotonih nizov hiš v vrsti, ohraniti bi moral stara mesta, kolikor je mogoče, in približati sodobne stvaritve njihovim idealom. Iz morfoloških analiz urbanega prostora v treh dimenzijah, torej v tlorisu in volumnu, je Sitte izpeljal tri elementarna načela urbanističnega oblikovanja, ki bi jim po njegovem mnenju moral slediti moderni urbanizem: 1. urbanizem je ustvarjanje harmonije med javnimi stavbami in njihovo okolico, 2. urbanizem je oblikovanje polnokrvnih urbanih ambientov in 3., urbanizem je umetnost usklajevanja. S svojimi konzervatorskimi idejami je Sitte postal tudi ustanovitelj in pobudnik varstva spomenikov.

Sitte pa ni samo preprosto zagovarjal estetskih vidikov gradnje sodobnih mest, ampak se je zavedal potrebe po urbani prenovi in prilagoditvi mest zahtevam modernega življenja.

»Sodobno življenje in sodobne tehnike graditve ne dovoljujejo ponarejanja starih mestnih ureitev. To je spoznanje, ki mu ne moremo uiti, ne

da bi zašli v neplodne fantazije. Lepe in vzorne monumente starih mojstrov moramo ohraniti drugače, ne le z nesmiselnim kopiranjem. Samo če bomo preučili, v čem je bistvo ureditve, in če nam bo uspelo to spoznanje uporabiti v sodobnih razmerah, nam bo morda uspelo požeti novo cvetočo žetev na navidezno neplodnih tleh.» (Sitte, 1889: 74).

Te njegove ideje so še zdaj aktualne, zato ni naključje, da so močno vplivale tudi na urbanistično kulturo v 20. stoletju. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so Sitteja celo proglasili za očeta postmodernizma^[9]. Njegova priljubljenost pa je dosegla vrhunec v zadnjih desetletjih 20. stoletja v gibanju za novi urbanizem^[10], ki je Sittejevo delo prevzelo kot eno glavnih zgodovinskih referenc.

Otto Wagner in Camillo Sitte sta veljala za stebra dunajskega urbanizma svoje dobe. Pri tem je zanimivo, da ni niti Sitte nikoli zasnoval nobenega načrta za prestolnico in da tudi Wagnerjeva utopična metropola ni bila nikdar uresničena.

Njune ideje nekako izražajo dialog med zgodovino in modernostjo. Oba sta bila po izobrazbi arhitekta in v nasprotju z večino drugih urbanistov, ki so bili po izobrazbi inženirji, sta oba načrtovala mesto v treh dimenzijah. Njuna arhitekturna izobrazba se je kazala v poudarjenem zanimanju za lepoto mesta, ki pa sta jo razumela vsak po svoje. Za Sitteja je bila stvar umetnosti v najbolj vzvišenem pomenu besede, harmonija, ki zapeljuje naše čute. Za Wagnerja pa je bila prav nasprotno lepota mesta v tem, da daje prostor oblikam modernega mesta, da zagotavlja dobre življenjske in delovne razmere in da ustreza funkcionalnim, higienskimi in eksistencialnim potrebam modernega človeka. Po njegovem mnenju lepota mesta ne izhaja iz harmonične kombinacije heterogenih elementov, ampak iz učinka, ki ga ustvarjajo diskretni elementi, zlitii v veliko monumentalno formo. Prepričan je bil, da je moderni človek izgubil občutek za intimno merilo in se je privadil na bolj monotone podobe, na ravne linije in velike mase.

4. Maks Fabiani: urbanizem kot umetnost in kot znanost

Fabianijevo delo je bilo dolgo skrito v Sittejevi in Wagnerjevi senci kljub ugledu, ki ga je užival v kulturnem okolju sodobnega Dunaja na prelomu 19. stoletja. Zaradi Marka Pozzetta, pokojnega profesorja arhitekturne zgodovine na tržaški univerzi, pa je njegovo delo zdaj dobro znano in tudi objektivno ovrednoteno v srednjeevropskem kontekstu.

Maks Fabiani (1865–1962), po očetu Kraševcu, po materi Tržičan^[11], je študiral arhitekturo na Tehnični visoki šoli (Technische Hochschule) na Dunaju (1883–1889). Že pred diplomom je delal kot asistent na Tehnični visoki šoli v Gradcu (1889–91). V letih 1891 in 92 je bil asistent na katedri za arhitekturo pri profesorju Wilhelmu Edlerju von Lowu pri dveh predmetih iz urbanizma: *Urbanizem od antike do sodobnosti* in *Vrednotenje umetniških principov v modernem urbanizmu*. V tem času se je seznanil z delom Camilla Sitteja in njegove ideje so nanj močno vplivale.

Med letoma 1894 in 96 je delal v ateljeju Otta Wagnerja. Z njim je sodeloval pri projektu metropolitanske železnice, pomagal pa mu je tudi pri pisanju njegove knjige *Moderna arhitektura*^[12], za katero je napisal nekaj poglavij. Sodelovanje je leta 1952 v pismu opisal dr. Nacetu Šumiju, profesorju na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani: »Morda bi Vas zanimalo, da sem na izrecno Wagnerjevo željo napisal v vili Hutteldorf publikacijo *Moderna arhitektura!* Delo se je raztegnilo na več tednov: z Wagnerjem sva se pogovorila o sleherni temi. Popolnoma mi je zaupal tudi glede sloga in izbire primerov ...«^[13] (Pozzetto, 1997: 20). Ni torej naključje, da je Fabiani zagovarjal ideje Velemesta (Die Grossstadt), jih apliciral in predeloval v svojih urbanističnih načrtih, zlasti v regulacijskem načrtu za Ljubljano in regulacijskem načrtu za poljsko mesto Bielsko.

Med letoma 1896 in 1898 je bil asistent za kompozicijo pri prof. Karlu Königu na Tehnični visoki šoli na Dunaju, med letoma 1898 in 1899 pa je na isti šoli predaval antično arhitekturo. Leta 1902 je zagovarjal doktorat in istega leta postal cesarjev svetovalec za arhitekturo in umetnostno zgodovino. Od 1910 do 1917 je bil profesor ornamentalnega risanja na Tehnični visoki šoli na Dunaju in leta 1917 promoviral v rednega profesorja kompozicije.

Istega leta je bil Fabiani imenovan za načelnika Deželnega urada za obnovo Posočja. Leta 1919 se je odpovedal akademski karieri na Dunaju, se preselil v Gorico in se popolnoma posvetil rekonstrukciji med vojno prizadetih mest in vasi. Kljub temu je imel do pozne starosti v dunajskih akademskih krogih izjemen ugled, kar dokazuje tudi zlati doktorat, ki mu ga je ob njegovi osemdesetletnici podelila dunajska Visoka tehnična šola. Umrl je v Gorici leta 1962.

Splošno znano je, da sta Camillo Sitte in Otto Wagner spadala med najpomembnejše osebnosti v dunajskem umetniškem in intelektualnem okolju na prelomu 19. in 20. stoletja. Veliko manj znano pa je, da so med najuglednejše arhitekta tistega

časa na Dunaju šteli tudi Maksa Fabianija in da je veljal za enega najzaslužnejših mož na področju razvoja tehniških znanosti (med katere uvrščamo urbanizem), kar je zapisal predsednik Avstrijskega društva inženirjev in arhitektov Attilia Rella^[14] leta 1899.

Širši strokovni javnosti pa je malo manj znano, da je bil Fabiani prvi med dunajskimi arhitekti, ki je za doktorat iz tehniških ved predložil disertacijo o urbanizmu. Znanstveni naslov, ki mu je bil podeljen, je bil »dokaz pristne znanosti, ki spodbuja moralno razsežnost raziskovalca« (Pozzetto, 1997: 30). To dejstvo poudarja tudi prošnja, ki jo je profesorski zbor na Tehnični visoki šoli naslovil na ministra za kulturo in izobraževanje in v njej predlagal, naj se Maksu Fabianiju podeli profesorski naslov *ad personam* (brez razpisa) s takšno obrazložitvijo:

»Za našo univerzo bi bilo nadvse koristno, da bi smela stalno zaposliti dr. Fabianija in mu ponuditi vse možnosti, ki ustrezajo njegovim kvalitetam, še zlasti, ker je takšne zmožnosti redko srečati združene v eni osebi /.../ Za nas bi bila velika čast, če bi lahko Maksa Fabianija povabili, naj nam pride pomagat na stolico za arhitekturo kot docent.« (Prav tam).

Svojo disertacijo je zagovarjal z dvema regulacijskima načrtoma, načrtom za Ljubljano in za Bielsko (Biala, zdaj na Poljskem). Poročilo, ki spremlja zadnjega, jasno izraža arhitektov umetniški *credo* in njegove misli o urbanizmu: »Mesto je velika hiša. Toda glej! Medtem ko si pri risanju načrta svoje hiše prizadevamo zazidalno površino skrbno in kar najbolje urediti in ko v svojem stanovanju vsakdo prestavlja pohištvo sem ter tja, da bi ga čim bolje razpostavil vzdolž sten, med tisoči mestnih prebivalcev ne najdemo skoraj nikogar, ki bi se zavedal, da je mesto, veliko skupno stanovanje, mogoče dobro urediti, samo če najprej umestimo posamezne objekte, trge, ulice in parke. Vse to prinaša velike prednosti brez velikih stroškov. Od vekomaj mesto ustvarja razmestitev stanovanjskih in najemniških hiš, palač itd., vseeno pa je logično organizirano mesto najnovejša pridobitev. Gre za neizpodbitno umetniško nalogo.« (Pozzetto, 1988: 59–60).

V urbanizmu je videl vzvišeno umetniško nalogo, hkrati pa se je zavedal, da mora ponuditi tudi funkcionalne rešitve in odpravljati težave s higieno, prometom, industrijo, sistemom zelenih površin in arhitektonsko tipologijo. Mesta ni več mogoče pojmovati kot monolitno umetnino, marveč kot živ organizem, ki mora ostati dovzeten za nenehno preobrazanje. Urbanizem je torej trajen proces, zmožen

stalnega spreminjanja. »Zmeraj znova se srečujemo z vprašanjem, kdaj bomo dosegli končno rešitev. Kdaj bo podoba mesta dokončana? Nikoli!« (prav tam: 61). Mesto raste in se razvija brez premora, tako kot se človek razvija ves čas od svojega rojstva. V tistem času je bila to popolnoma nova ideja, ki je ne najdemo ne pri Sitteju ne pri Wagnerju in ne pri drugih tedanjih urbanistih.

Za Fabianija so arhitektura, urbanizem in načrtovanje samo različne ravni iste zamisli. Vsaka arhitektura mora biti zasnovana, tako da se ujema s svojim prostorskim in mestnim okoljem. Če naj bo načrtovanje uspešno, mora mesto zmeraj obravnavati kot celoto in ga gledati v njegovi ozemeljski in regionalni umeščenosti. To načelo je temelj regionalnega načrtovanja.

Fabiani je imel zelo močan občutek za lokalno okolje. Poudarjal je, da je treba zmeraj upoštevati *genius loci*, krajevni značaj, ki je najpopolnejši izraz duše ljudstva in kraja, in skrbeti, da se nenehno ohranja. Upoštevanje krajevnih značilnosti in konteksta je bilo zanj najvišji imperativ, in to je dokazal s svojimi arhitekturnimi in urbanističnimi načrti tako za Ljubljano kot številna druga italijanska in avstrijska mesta, kjer je delal. Njegove arhitekture so s svojo obliko in materiali tako popolno vpete v krajevno okolje, da se stapljajo z mestom in postajajo njegov neločljivi del.

Velja tudi za predhodnika ohranjanja zgodovinskih mest. Zaradi spoštljivosti do zgodovinske dediščine so ga v l. 1902 in 1992 imenovali za tajnika stalne komisije za spomenike, ki je bila ustanovljena na Dunaju kot posvetovalno telo osrednje cesarske in kraljevske komisije za zaščito spomenikov. Vsi Fabianijevi spisi in načrti pričajo, kako globoko je cenil dediščino zgodovinskih mest. Tako je zapisal:

»Vsak arhitekturni fragment, vsako znamenje, tudi če je manjše vrednosti, zvezano z mestno zgodovino, je donos k obogatitvi, poeziji in dostojanstvu mesta. Zgodovinar in arheolog moreta v tem pogledu podpreti arhitekta in mu dobavljati potrebno gradivo.« (Prav tam: 103).

Fabiani je svoje urbanistične zamisli prvič preveril v regulacijskem načrtu za Ljubljano. Mesto je leta 1985 prizadel hud potres. Ta katastrofa, ki je poškodovala skoraj 90 odstotkov stavb^[15], je bila hkrati priložnost za temeljito mestno prenovu. Mestni svet se je odločil, da naroči izdelavo splošnega regulacijskega načrta, in prosil Društvo inženirjev in arhitektov, naj mu predlaga arhitekto urbaniste, ki bi se ga bili pripravljene lotiti. Med predlaganimi znanimi imeni (Ludwig Baumann, Eugen Fassbender,

brata Mayreder, Alfred Reinhold, Leopold Simony, Theodor Bach) je mestni svet izbral Camila Sitteja (Šumi, 1954). Hkrati pa je projekt regulacijskega načrta brezplačno in na lastno pobudo pripravil tudi Fabiani in ga poslal mestni upravi. Načrta imata veliko skupnih točk, vendar je bil Fabianijev kljub temu bolj prilagojen mestnemu značaju in mestnim potrebam. Fabiani je imel zelo jasno vizijo mestnega razvoja Ljubljane, kar je zelo podrobno obrazložil v spremnem poročilu. Izdal ga je v knjižici v 300 izvodih in je prvi v slovenščini napisan tekst o urbanizmu^[16].

Načrt je izdelal po natančni morfološki analizi mestnega tkiva, narejeni po Sittejevem vzoru. Identificiral je obstoječe nosilne elemente mestne oblike in določil glavne linije prihodnjega mestnega razvoja. Utemeljil ga je na cestni mreži, ki jo sestavljajo koncentrične in radialne ulice, med katere so umeščeni proti gradu obrnjeni trgi in parki. Najpomembnejši novi motiv mesta je 28 m širok in 6400 m dolg cestni obroč, obrobljen z drevjem, ki se ovija okrog mesta. Ta motiv izhaja iz obstoječe mestne oblike, sledi obstoječemu motivu dveh ulic, ki oklepata grajski grič vzdolž rečnega obrežja, in jo funkcionalno dopolnjuje z novo cesto, ki spominja na dunajski mestni krožni bulvar.

Fabianija so torej pri načrtovanju mesta zanimali tako njegova oblika kakor delovanje in organizacija. V načrtu je podal glavne smernice za oblikovanje mesta v treh dimenzijah, za gradnjo stavb, urejanje trgov in parkov ter razporejanje tržnic in drugih javnih poslopij, za lažjo povezavo med različnimi mestnimi deli pa je predlagal tudi ureditev tramvaj-ske proge. Njegov načrt za Ljubljano je pravzaprav nekakšna kombinacija konservativnega Sittejevega urbanizma, ki obravnava mesto kot celoto in poudarja pomen duha kraja, in Wagnerjevega funkcionalizma. Najpomembneje pa je, da je njegov načrt predvidel trajen, nepretrgan razvoj mesta. Oblikoval je vodilne poteze in določil stalnice razvoja in hkrati pustil odprte možnosti za njegov razvoj. Fabianijevo popolno obvladanje poklica se kaže v zanimivem dejstvu, da je njegov načrt ostal aktualen več kot pol stoletja, čeprav so se razmere stalno spreminjale, in da so nekatere njegove ideje aktualne še zdaj.

V načrtih za dunajski Karlov trg (Karlsplatz, 1898)^[17] in ljubljanski Slovenski trg (1899)^[18] je uresničil načela tridimenzionalnega načrtovanja v manjšem merilu. Njegov načrt za Karlov trg je dobil prvo nagrado na natečaju, ki ga je l. 1898 razpisala dunajska mestna uprava, za Slovenski trg pa je dobil neposredno naročilo ljubljanskega mestnega sveta. Oba trga sta načrtovana kot monumentalni scenografiji za pogled z enega zornega kota.

L. 1898 je ljubljanski mestni svet naročil Fabianiju izdelavo načrta za širitev mesta severno od železniške proge.^[19] Za to nalogo je zasnoval samostojno, samozadostno, dobro opremljeno in organizirano novo četrt po velemestnih načelih, kot jih je določil Wagner. V središče je postavil velik trg in ga narisal v treh razsežnostih. Novo urbanistično zasnovano je utemeljil na dveh obstoječih cestah, ki sta povezovali novo četrt z mestnim središčem, v smeri proti gradu, in jima dodal tretjo, ki bi mesto povezala z novim pokopališčem pri Sv. Križu. Sekundarno ulično mrežo sestavljajo radialne ulice, ki se med glavnimi osmi v obliki pahljače stekajo proti mestnemu središču, in nanje pravokotno speljane koncentrične ulice. Na sečišču radialnih in koncentričnih ulic so umeščeni trgi in parki, vsi obrnjeni proti Gradu. Medtem ko je Fabianijev regulacijski načrt za Ljubljano iz l. 1895 usmerjal mestni razvoj več kot petdeset let, pa njegov načrt za širjenje mest s svojo geometrično obliko, ki ni upoštevala obstoječe parcelacije in lastništva zemljišč, v ničemer ni vplival na razvoj četrti severno od železnice.

Dela, ki jih je Fabiani ustvaril v avstrijskih, italijanskih in slovenskih mestih, so kot nekakšen most med tremi narodi, ki živijo v srednjeevropskem kulturnem območju od najstarejših časov. V njih se združujeta Wagnerjev *progresizem* in Sittejev *konservativizem*, dve glavni smeri urbanistične kulture ob koncu 19. stoletja, hkrati pa izpričujejo polivalentnost arhitekta, ki je obvladoval različne stroke, od arhitekture do mestnega in regionalnega načrtovanja, od obnove mest do gradnje plovnihi poti med Jadranskim morjem in Donavo, od filozofije (*Akme*) do slikarstva in od literature do tehnike. Marco Pozzeto je upravičeno napisal, da je bil Fabiani »urbanist po poklicu, arhitekt in stavbenik po izobrazbi, umetnik po občutljivosti/rahločutnosti in *Srednjeevropejec* po kulturi«.

5. Sklep

Urbanizem je na prelomu 19. stoletja za rešitev problemov mesta (prenasičenost, hitra, stihijska rast, onesnaženost, slabe higienske razmere, socialni problemi, prometni problemi itd.) predlagal nove oblike mestne rasti in prilagajanje mestnih oblik modernim zahtevam življenja. Kljub temu pa v bistvu ni globlje posegel v samo mestno zgradbo. Medtem ko so si zagovorniki kulturalističnega urbanizma sposodili formalni jezik pri srednjem veku in renesansi, so bili progresistični urbanisti bolj navezani na formalni jezik baroka in neoklasicizma, za katera so značilni ravne avenije, obdane z nizi enotnih stavb, daljnosežni pogledi,

geometrijski formalizem, parki itd. Urbanizem se je s tradicionalnimi formami, kot so ulica, trg in park, predvsem pa z novo arhitekturo poskušal prilagoditi novim razmeram, ki sta jih ustvarili industrijska revolucija in nova meščanska populacija.

Dr. Breda Mihelič, univ. dipl. umet. zgod., docent
Urbanistični inštitut Republike Slovenije
E-pošta: breda.mihelic@uirsi.si

Opombe

- [1] Choay, F. (1965) *Urbanisme; Utopies et Réalités*. Paris, Seuil.
- [2] Wagner, O. (1911) *Die Grossstadt, Eine Studie über Diese*. Wien.
- [3] Garnier, T. (1917) *Une Cité Industrielle: étude pour la construction des villes*. Paris.
- [4] Le Corbusier (1957) *La charte d'Athènes*. Paris, Minuit.
- [5] Banik Schweitzer, R. (1999) Urban Visions, Plans and projects, 1890–1937, v: Blau, E., Platzer, M. (ur.) *Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, str. 62. Munich, London, New York, Prestel Verlag.
- [6] John Ruskin in William Morris sta bila značilna zagovornika predindustrijskih mest. Leta 1877 je Morris ustanovil prvo društvo za varovanje starih stavb (Society for the protection of Ancient Buildings), ki je posredno vplivalo na poznejšo ustanovitev National Trusts, najpomembnejše britanske nevladne organizacije za zaščito spomenikov v Veliki Britaniji.
- [7] Howard, E. (1898) *Tomorrow, a Piecefull Path to Real Reform*. London.
- [8] Sitte, C. (1889) *Städte Bau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen*. Wien.
- [9] Jencks, C. (1977) *The Language of Post-Modern Architecture*. New York, Rizzoli.
- [10] Duany, A., Plater-Zyberk, E. (1991) *Towns and town making principles*. Cambridge, Mass: Harvard University Graduate School of Design.
- [11] V pismu arhitektu Marjanu Mušiču je Fabiani zapisal, da je tretjina njegove krvi slovanske, v: Pozzetto, M. (1997) *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj, Libra.
- [12] Wagner, O. (1895) *Moderne Architektur*. Wien.
- [13] Pismo je objavil dr. Nace Šumi v zborniku za umetnostno zgodovino, Ljubljana, 1991.
- [14] Relle, A. (1899) Die Assanierung der Städte in Österreich-Ungarn, v: *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten Vereins*. Wien.
- [15] V spominski knjigi Ljubljana 1895–1910, ki sta jo uredila Fran Govekar in Miljutin Zarnik, 1905, izdala pa Mestna občina Ljubljanska, je nave-

den podatek (str. 18), da je bilo treba po potresu porušiti 10,3 odstotka vseh ljubljanskih hiš, medtem ko je bilo treba popraviti malodane »vsako poslopje v Ljubljani«.

- [16] Fabiani, M. (1895) *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*. Dunaj; nemška izdaja: Fabiani, M. (1895) *Erläuterungs-Bericht zum Entwurfe eines General-Regulierungs-Planes der Stadt Laibach*. Wien.
- [17] Die Konkurrenz für die Ausgestaltung des Karlskirchenplatzes, *Wiener Bauindustrie Zeitung*, 1898, str. 185–187.
- [18] Načrt je bil objavljen v reviji *Der Architekt*, 1900/6, str. 29.
- [19] Fabiani, M. (1899) *Pojasnilo k načrtu za osnovo in preosnovo severnega dela mesta*. Dunaj.

Viri in literatura

- Blau, E., Platzer, M. (ur.) (1999) *Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*. Munich, London, New York, Prestel Verlag.
- Choay, F. (1965) *Urbanisme; utopies et réalités*. Paris, Seuil.
- Donnachie, I. (2000) *Robert Owen. Owen of New Lanark and New Harmony*. Tuckwell Press.
- Duany, A., Plater-Zyberk, E. (1990) *Towns and town making principles*. Cambridge, Mass: Harvard University Graduate School of Design.
- Fabiani, M. (1895) *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*. Dunaj; nemška izdaja: Fabiani, M. (1895) *Erläuterungs-Bericht zum Entwurfe eines General-Regulierungs-Planes der Stadt Laibach*. Wien.
- Fabiani, M. (1899) *Pojasnilo k načrtu za osnovo in preosnovo severnega dela mesta*. Dunaj.
- Fabiani, M. (1899) *Regulierung der Stadt Bielitz- Erläuterungsbericht zur General-Regulierung Plane der Stadt Bielitz*. Wien.
- Garnier, T. (1888) *Une Cité Industrielle: étude pour la construction des villes*. Paris, P. Sers.
- Howard, E. (1898) *Tomorrow, a Piecefull Path to Real Reform*. London.
- Jencks, C. (1977) *The Language of Post-Modern Architecture*, Rizzoli, New York.
- Le Corbusier (1957) *La charte d'Athènes*. Paris, Éditions de Minuit.
- Manuel, F., Fritzie, M. (1979) *Utopian Thought in the Western World*. Cambridge, Mass., Belknap Press.
- Pozzetto, M. (1983) *Maks Fabiani 1865–1962: Ein Architekt der monarchie*. Wien, Edition Tusck.
- Pozzetto, M. (1997) *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj, Libra.
- Pozzetto, M. (ur.) (1988) *Maks Fabiani. O kulturi mest: spisi 1895–1960*. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Ruskin, J. (1981) *The Stones of Venice*. Boston, Little Brown.
- Sitte, C. (1997) *Umetnost graditve mest*. Ljubljana, Habitat, d.o.o.
- Šumi, N. (1954) *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*. Ljubljana, Mestni muzej.